

Rozdział I. Metodyka pracy

§ 1. Przedmiot i cel badań, problemy i hipotezy badawcze

Istotność problematyki zabójstw noworodków przez ich matki ze względu na wysoki stopień zainteresowania opinii publicznej, a także niejednolite stanowisko doktryny i orzecznictwa w zakresie zasadności wyodrębniania przestępstwa dzieciobójstwa jako osobnego typu czynu zabronionego oraz wykładni poszczególnych jego znamion sprawiły, że celowym stało się przeanalizowanie sposobu reakcji prawnej na przestępstwo dzieciobójstwa. Dlatego też przedmiotem badań uczyniono ujęcie zabójstwa noworodka w systemie prawa karnego. Punkt wyjścia stanowiły jednak szeroko rozumiane uwarunkowania kulturowe, historyczne i środowiskowe. Bez ich uwzględnienia nie byłoby bowiem możliwe wyseparowanie przyczyn, dla których poszczególni ustawodawcy zdecydowali się na określone rozwiązanie legislacyjne. Będąc świadomym powyższego, w pierwszej kolejności przedstawiono dzieciobójstwo jako zjawisko społeczne, a następnie poddano analizie polskie i zagraniczne przepisy prawa. Wymaga podkreślenia, że treść normatywna poszczególnych ustaw została przedstawiona w świetle poglądów doktryny oraz orzecznictwa. Włożono także wysiłki w to, aby ukazać, jak dana regulacja ustawy w rzeczywistości funkcjonuje w obrocie prawnym. Niezbędne stało się więc przeanalizowanie instrumentów części ogólnej prawa karnego poszczególnych prawodawstw, a następnie odniesienie ich konkretnie do przestępstwa dzieciobójstwa.

Główny cel badań stanowiło wskazanie modeli sposobów reakcji prawnej na przestępstwo dzieciobójstwa oraz przybliżenie prawnych i społecznych aspektów przestępstwa zabójstwa noworodka w wybranych państwach świata.

Ogólne problemy badawcze określono następująco:

- 1) W jaki sposób szeroko rozumiane uwarunkowania historyczne, kulturowe, środowiskowe, społeczne i geograficzne wpływają na sposób reakcji karnej na przestępstwo dzieciobójstwa, a w przypadku wyodrębniania przez ustawę dzieciobójstwa jako osobnego typu czynu zabronionego – oddziałują także na kształt jego znamion?

- 2) W jaki sposób stwierdzić, czy w celu zapewnienia realizacji funkcji prawa karnego oraz zagwarantowania poczucia sprawiedliwości w odczuciu społecznym konieczne jest wyodrębnienie przestępstwa dzieciobójstwa jako osobnego typu czynu zabronionego, czy też możliwe jest osiągnięcie prawidłowej reakcji prawnokarnej na przestępstwo zabójstwa noworodka za pomocą innych rozwiązań legislacyjnych?

Rozwinięcie pierwszego problemu badawczego stanowiły następujące problemy szczegółowe:

- 1) Od jak dawna dzieciobójstwo jest zjawiskiem obecnym w społeczeństwie i zakorzenionym w kulturze człowieka?
- 2) Jakie są czynniki motywacyjne przestępstwa dzieciobójstwa?
- 3) W jaki sposób wyseparować pewne określone i powtarzalne zespoły przyczyn przestępstwa dzieciobójstwa?
- 4) W jaki sposób ustalić, czy determinanty zabójstw noworodków z upływem czasu i postępem społecznym ulegają zmianie czy pozostają tożsame?
- 5) W jak dalekim stopniu dzieciobójstwo należy łączyć tylko z czynnikami medycznymi związanymi z procesem porodu?
- 6) Jakie są typowe cechy charakteru sprawczyń dzieciobójstw?
- 7) Jaka jest relacja pomiędzy restrykcją prawa aborcyjnego a liczbą odnotowywanych dzieciobójstw?
- 8) W jaki sposób różnego rodzaju rozwiązania instytucjonalne, a w tym m.in. prawo do anonimowego porodu oraz tzw. „okna życia”, wpływają na zmniejszenie się liczby dzieciobójstw?

Drugi problem badawczy został skonkretyzowany przez następujące problemy szczegółowe:

- 1) Z jakich przyczyn znamiona czynu zabronionego penalizowanego przez przepis art. 149 KK nie są dookreślone w sposób wystarczający dla realizacji zasady *Nullum crimen sine lege*?
- 2) Z jakich powodów przepis penalizujący przestępstwo dzieciobójstwa w polskiej ustawie karnej nie obejmuje swoją dyspozycją wszystkich czynników, które prowadzą do popełniania zabójstw noworodków?
- 3) Z jakich przyczyn przepis § 79 austriackiej ustawy karnej penalizujący przestępstwo dzieciobójstwa, wobec prawie tożsamej ustawowej sankcji karnej, obejmuje swoją dyspozycją inne czynniki niż polski art. 149 KK?
- 4) W jaki sposób zniesienie przepisu § 217 niemieckiej ustawy karnej z dniem 1.4.1998 r. spowodowało zaostreżenie odpowiedzialności kobiety zabijającej swoje nowo narodzone dziecko w stosunku do poprzedniego stanu prawnego?
- 5) Wobec czego derogacja przepisu konstytuującego dzieciobójstwo jako *delictum sui generis* powoduje, że ustawodawca winien podjąć pewne działania w celu zapewnienia prawidłowej reakcji karnej na zabójstwo noworodka?

- 6) W jak dalekim stopniu wydłużenie czasowej granicy przestępstwa dzieciobójstwa w prawie Anglii i Walii jest związane z dalekosiężnymi i odłożonymi w czasie następstwami porodu?
- 7) Jaka jest wzajemna korelacja dyspozycji przepisu penalizującego dzieciobójstwo i wysokości granicy sankcji karnej przewidywanej przez ustawę?
- 8) W jaki sposób stwierdzić, czy konieczne jest wyodrębnienie w ustawie przestępstwa dzieciobójstwa jako osobnego typu czynu zabronionego, czy też możliwe jest osiągnięcie uprzywilejowania odpowiedzialności karnej matki, która zabija swoje nowo narodzone dziecko, za pomocą innych instrumentów prawa karnego?
- 9) Z jakich powodów ustawodawstwa poszczególnych państw traktują przestępstwo dzieciobójstwa w sposób niejednolity?
- 10) W jaki sposób determinanty geograficzne i krąg kultury prawnej danego państwa wpływają na sposób reakcji karnej na przestępstwo dzieciobójstwa oraz na normatywną zawartość przepisu penalizującego przestępstwo dzieciobójstwa?

Chcąc usystematyzować i uporządkować badania, obrano następujące hipotezy badawcze ogólne:

- 1) Szeroko rozumiane uwarunkowania historyczne, kulturowe, środowiskowe, społeczne i geograficzne wpływają na sposób reakcji karnej na przestępstwo dzieciobójstwa, a w przypadku wyodrębniania przez ustawę dzieciobójstwa jako osobnego typu czynu zabronionego oddziałują także na kształt jego znamion.
- 2) Dla zapewnienia realizacji funkcji prawa karnego oraz zagwarantowania poczucia sprawiedliwości w odczuciu społecznym nie jest konieczne wyodrębnienie przestępstwa dzieciobójstwa jako osobnego typu czynu zabronionego, a osiągnięcie prawidłowej reakcji prawnokarnej na przestępstwo zabójstwa noworodka jest możliwe za pomocą innych rozwiązań legislacyjnych.

W dalszej kolejności hipotezy badawcze ogólne zostały dookreślone poprzez wymienione poniżej hipotezy badawcze szczegółowe:

- 1) Dzieciobójstwo występuje w cywilizacji ludzkiej niemal od zarania dziejów i jest to zjawisko głęboko zakorzenione w kulturze człowieka.
- 2) Dzieciobójstwo stanowi przykład przestępstwa polimotywacyjnego.
- 3) Możliwe jest wyszczególnienie motywów i przyczyn przestępstwa dzieciobójstwa.
- 4) Determinanty zabójstw noworodków pozostają tożsame, pomimo upływu lat i postępu w wielu dziedzinach życia.
- 5) Przyczyn dzieciobójstwa nie należy wiązać tylko i wyłącznie z samym aktem narodzin dziecka rozumianym jako proces medyczny.

- 6) Kobiety zabijające swoje nowo narodzone dzieci charakteryzują się pewnymi powtarzalnymi cechami.
- 7) Na skalę zjawiska dzieciobójstwa ma wpływ dopuszczalność przeprowadzenia zabiegu usunięcia ciąży ze względów społecznych.
- 8) Pewne rozwiązania instytucjonalne, a w tym m.in. prawo do anonimowego porodu oraz tzw. „okna życia”, powodują spadek liczby dzieciobójstw.
- 9) Znamiona polskiego przepisu art. 149 KK są nie są dookreślone przez ustawodawcę w sposób dostateczny, aby zagwarantować realizację zasady *Nullum crimen sine lege*.
- 10) Przepis art. 149 KK nie obejmuje swoją dyspozycją wszystkich czynników, które prowadzą do popełniania zabójstw noworodków.
- 11) Przepis § 79 austriackiej ustawy karnej, pomimo tego, że przewiduje za przestępstwo dzieciobójstwa podobną sankcję karną do polskiej ustawy, obejmuje swoją dyspozycją inne czynniki niż przepis art. 149 KK.
- 12) Zniesienie przepisu § 217 niemieckiej ustawy karnej z dniem 1.4.1998 r. spowodowało, że odpowiedzialność kobiety zabijającej swoje nowo narodzone dziecko nie została zaostrożona w stosunku do poprzedniego stanu prawnego.
- 13) Derogacja przepisu konstytuującego dzieciobójstwo jako *delictum sui generis* nie czyni koniecznym podjęcia działań przez ustawodawcę w celu zapewnienia prawidłowej reakcji karnej na zabójstwo noworodka.
- 14) Wydłużenie czasowej granicy przestępstwa dzieciobójstwa w prawie Anglii i Walii jest związane jedynie z dalekosiężnymi i odłożonymi w czasie następstwami porodu.
- 15) Prawidłowe jest założenie, że im więcej czynników obejmuje dyspozycja przepisu, tym wyższe jest zagrożenie karą przewidywane przez ustawę.
- 16) Wyodrębnienie przestępstwa dzieciobójstwa jako *delictum sui generis* nie jest konieczne, bowiem uprzywilejowanie matki zabijającej noworodka może mieć podstawę w innych instrumentach prawa karnego.
- 17) Ustawodawstwa poszczególnych państw podchodzą do przestępstwa dzieciobójstwa w sposób niejednolity.
- 18) Krąg kultury prawnej danego państwa oraz czynniki geograficzne wpływają na sposób reakcji karnej na przestępstwo dzieciobójstwa oraz na normatywną zawartość przepisu penalizującego przestępstwo dzieciobójstwa.

§ 2. Metody badawcze i narzędzia badawcze. Materiały źródłowe i literatura

W celu weryfikacji obranych hipotez badawczych wykorzystano kilka metod badawczych¹. Posłużono się następującymi z nich: metoda dogmatyczno-prawna², metoda teoretyczno-prawna³, metoda historyczno-prawna⁴,

¹ Według definicji Słownika Języka Polskiego PWN, pojęcie metody należy eksplikować jako „świadomie i konsekwentnie stosowany sposób postępowania dla osiągnięcia określonego celu; zespół czynności i środków” (vide: M. Szymczak (red.), Słownika języka polskiego, Warszawa 1988, t. II, s. 144). Jak natomiast zauważa T. Kotarbiński, „Metoda, czyli system postępowania, jest to sposób wykonywania czynu złożonego, polegający na określonym doborze i układzie jego działań składowych, a przy tym uplanowany i nadający się do wielokrotnego stosowania” (vide: T. Kotarbiński, Traktat o dobrej robocie, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 79). Jako metodę badawczą należy więc rozumieć usystematyzowany tok czynności, który jest ukierunkowany na weryfikację przyjętych hipotez badawczych.

² Dogmatyka prawa to „szczegółowe gałęzie prawa pozytywnego, a dokładniej nauki zajmujące się konkretnymi dziedzinami prawa, stanowiącymi system prawa danego państwa” (vide: Z. Muras, Podstawy prawa, Warszawa 2017, s. 3–4). Natomiast metoda dogmatyczna to „przedstawianie całości obowiązujących w danej chwili przepisów prawnych, systematyzowanie ich i określanie głównych zasad wyraźnie określonych przez ustawodawcę bądź sformułowanych przez prawników teoretyków po dokonaniu analizy przepisów” (vide: M. Gromadzka-Grzegorzewska, Narodziny polskich nauk administracyjnych, Warszawa 1985, s. 56). Metoda dogmatyczna polega więc na analizie tekstu prawnego obowiązującego w danym miejscu i w danym czasie.

³ W metodologii wskazuje się, że „Poznawcze rezultaty nauk teoretycznych uzasadniają i dostarczają naukom stosowanym wiedzę i umiejętności do praktyki (...)” (vide: J. Apanowicz, Metodologia ogólna, Gdynia 2002, s. 16). Pod pojęciem metody teoretycznej należy rozumieć badanie teorii poszczególnych instrumentów prawa – a więc wyrażonych wobec nich abstrakcyjnych poglądów doktryny – bez badania ich praktycznego funkcjonowania i stosowania.

⁴ Metoda ta polega na przedstawieniu ewolucji danej prawnej instytucji w przeciągu określonego przedziału czasowego. Historyzm pojmowany jest natomiast jako „stanowisko poznawcze, orientujące się na wyjaśnianiu rzeczywistości społeczno-politycznej i gospodarczej w sposób historyczny, tj. z uwzględnieniem jej genezy, tendencji rozwojowych przejawiających się w czasie i przestrzeni oraz różnych uwarunkowań dziejowych. Stanowisko zakłada rozpatrywanie zjawisk i procesów społeczno-politycznych przez pryzmat prawidłowości dziejowych” (vide: A. Chodubski, Teoria polityki, w: W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), Encyklopedia politologii, Kraków 1999, t. 1, s. 116–117). Oznacza to, że metoda ta pozwala na analizę zmian tekstu prawnego i ocenę ewolucji nowelizacji w kontekście tła społecznego, gospodarczego, politycznego. M. Gromadzka-Grzegorzewska nazywa metodę historyczną także metodą „odwrotnie dedukcyjną” i definiuje ją jako „ukazywanie ewolucji obowiązującego systemu prawnego, a w ten sposób wskazywanie rozwoju – zarówno jego zasad ogólnych, jak i poszczególnych jego instytucji” (vide: M. Gromadzka-Grzegorzewska, Narodziny polskich, s. 56).

metoda komparatystyczna⁵, metoda empiryczna⁶ oraz metoda socjologiczna⁷.

W płaszczyźnie dogmatycznej dokonano szczegółowej analizy obecnie obowiązujących regulacji prawnych dotyczących przestępstwa dzieciobójstwa w Polsce, Austrii, Niemczech oraz w Anglii i Walii oraz w sposób syntetyczny przedstawiono i zinterpretowano przepisy penalizujące dzieciobójstwo w kilkudziesięciu państwach świata. Posłużenie się metodą dogmatyczną umożliwiło wyszczególnienie sposobów reakcji prawnokarnej na przestępstwo dzieciobójstwa i uwypukliło rozbieżność między znamionami czynu zabronionego w poszczególnych ustawodawstwach, które statuują zabójstwo noworodka jako odrębny typ czynu zabronionego. Rozważania dogmatyczne zostały oparte na urzędowych tekstach aktów prawnych w przypadku państw niemieckojęzycznych, anglojęzycznych, a także hiszpańskojęzycznych oraz na tłumaczeniach na język angielski aktów prawnych innych państw.

Metodą teoretyczną posłużono się do analizy poszczególnych instytucji części ogólnej prawa karnego przewidywanych przez ustawy poszczególnych państw. Metodę tę wykorzystano przede wszystkim do analizy stanu prawnego w Polsce, Austrii, Niemczech oraz w Anglii i Walii. Sięgnięcie do opracowań naukowych dotyczących poszczególnych instytucji prawnych stało się niezbędne w celu opisanego, jak regulacja odnosząca się do przestępstwa dzieciobójstwa rzeczywiście funkcjonuje w obrocie prawnym⁸. Zdaniem Autorki nie można bo-

⁵ Jak wskazuje R. Tokarczyk, „przedmiotem komparatystyki prawniczej pozostaje określanie relacji między prawami różnych krajów obowiązującymi w tych krajach, w których są one ustanawiane” (*vide*: R. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, Warszawa 2008, s. 9).

⁶ Wyraz empiria pochodzący z greki oznacza „poznanie za pośrednictwem zmysłów, doświadczenie” (*vide*: J. Tokarski (red.), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1978, s. 190). Prawo należy do nauk empirycznych (*vide*: J. Kawa, *Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego*, *Studia Prawnoustrojowe* 2013, Nr 21, s. 169–170). Wykorzystanie metody empirycznej w prawoznawstwie polega na porównaniu treści obowiązującego prawa z jego praktycznym stosowaniem. Wśród narzędzi metody empirycznej można wskazać natomiast badania aktowe, analizę linii orzeczniczych, analizę przypadku (tzw. *case study*), wywiad i inne.

⁷ Metoda socjologiczna zakłada podejście do prawa jako do zjawiska społecznego. W. Jedlecka wskazuje, że „Zbliżenie problematyki prawa i socjologii związane jest z odejściem od formalizmu w prawoznawstwie i od zawężania badań w tej dziedzinie tylko do analizy tekstów prawnych, a wręcz przeciwnie – rozszerzenie perspektywy badawczej także na kwestię społecznej genezy i społecznego działania prawa, w szczególności warunków jego skuteczności” (*vide*: W. Jedlecka, *O metodzie socjologicznej w badaniu prawa*, *WSE* 2014, s. 181–182). Wykorzystanie metody socjologicznej w prawoznawstwie pozwala na analizę, jak dana regulacja prawna funkcjonuje w praktyce i w jaki sposób jest odbierana przez społeczeństwo.

⁸ Odniesienie się do instytucji ogólnych przewidzianych w części ogólnej prawa karnego w zakresie dotyczącym kary, środków karnych i środków zabezpieczających miało na celu wskazanie realnych ram odpowiedzialności karnej dzieciobójczyni, tj. wskazania, jakie rzeczywiście dolegliwości może ona ponieść w związku z popełnionym przez siebie przestępstwem. W treści pracy rozważono także takie

wiem w sposób prawidłowy dokonać analizy reakcji prawnokarnej danej ustawy na przestępstwo dzieciobójstwa bez uprzedniego naświetlenia poszczególnych instytucji prawa karnego. Oczywistym jest, że instrumenty ogólnej części prawa karnego istotnie wpływają na formę kwalifikacji przestępstwa. Jako przykład można podać tutaj chociażby przesłanki stanu niepoczytalności albo problem zbiegu przepisów ustawy. Narzędziem badawczym, którym posłużono się przy tej metodzie, była literatura rodzima i obcojęzyczna w postaci komentarzy do ustaw karnych, podręczników akademickich, artykułów naukowych oraz monografii. Za cezurę aktualności stanu prawnego rozprawy przyjęto 1.3.2020 r.

Za pomocą metody historycznej przedstawiono ewolucję reakcji prawnokarnej na przestępstwo dzieciobójstwa w Polsce, Austrii, Niemczech oraz w Anglii i Walii. Metoda ta została wykorzystana w celu przeanalizowania nowożytnych tekstów ustaw w wymienionych wyżej państwach, a także opisanie przebiegu prac legislacyjnych nad ustawą. Metoda ta pozwoliła również na zgłębienie proponowanych projektów ustaw. Przy rozważaniach historycznych posłużono się przede wszystkim projektami ustaw i ich uzasadnieniami opracowanymi przez poszczególne komisje kodyfikacyjne oraz stanowiskami oficjalnie wyrażanymi przez dane środowiska prawne i pozaprawne. Ponadto oparto badania na archiwalnych tekstach ustaw.

Do najobszerniejszej części rozważań rozprawy wykorzystano metodę porównawczą. Autorka wyraża przekonanie, że komparatystyka prawnicza pozwala czerpać legislatorom z doświadczeń innych krajów i w rezultacie tworzyć lepsze prawo. Należy zgodzić się z *Z. Papierkowskim*, że „metoda [komparatystyczna] oddaje bardzo cenne usługi prawnikowi, który nie chce zasklepieć się w ciasnym podwórku obowiązującego w danym kraju ustawodawstwa”⁹. Jak słusznie zauważa *R. Tokarczyk*, „[komparatystyka prawnicza] zmierza do jego

instytucje jak powrót do przestępstwa oraz środki związane z poddaniem sprawcy próbie. Ponadto przy okazji opisywania polskiej instytucji warunkowego umorzenia postępowania, przeanalizowano także stopień społecznej szkodliwości przestępstwa dzieciobójstwa (*confer*: Rozdz. IX § 7 pracy). Ta część rozważań miała także na celu skonfrontowanie często pojawiających się w dyskursie publicznym poglądów o konieczności surowej reakcji prawnej na zabójstwa noworodków z orzekaniem stosunkowo niskich kar przez sądy w praktyce. Dane dotyczące kar wymierzanych przez sądy za dzieciobójstwo zostały zobrazowane na ilustracji Nr 34. Jednocześnie, zaniechano analizy w zakresie obowiązującego systemu wykonywania kar, gdyż obszar tego zagadnienia jest tak duży, iż winien stanowić tematykę odrębnej pracy badawczej. Ponadto, zagadnienie to nie jest przedmiotem zainteresowania *stricto* prawa karnego materialnego, lecz prawa karnego wykonawczego i jest regulowane nie przez KK, lecz przez KKW. Wola zachowania przejrzystości pracy i spójności z pozostałymi rozdziałami poświęconymi *stricto* komparatystyce prawniczej przemawiała więc za tym, aby zrezygnować z badań w tym zakresie. Jednocześnie, problematyka resocjalizacji sprawczyń dzieciobójstwa pod kątem kwestii społecznych została omówiona w Rozdz. VIII.

⁹ *Z. Papierkowski*, Dzieciobójstwo w świetle prawa karnego. Studium prawnoporównawcze, Lublin 1947, s. 8.

[prawa] udoskonalenia, poszukuje lepszego prawa i głębszej myśli prawnej”¹⁰. W tym miejscu wypada przytoczyć także poglądy E. M. Guzik-Makaruk, która wskazuje, że „komparatystyka prawnicza może być źródłem poznania i inspiracji do pewnych zmian legislacyjnych”¹¹. M. Małolepszy podkreśla natomiast rolę badań prawnoporównawczych w procesie tworzenia i zmiany prawa – „stabilność i jakość stanowionego [...] prawa karnego wynika właśnie z gruntownych badań prawnoporównawczych, które powinny poprzedzać każdą działalność legislacyjną. [...] Zanim zmieni się prawo krajowe, warto sprawdzić, jak dany problem został rozwiązany w innych porządkach prawnych, by uniknąć błędów i wybrać optymalne rozwiązanie, które będzie uwzględniać także konteksty kulturowy i społeczny”¹². Należy więc dojść do konkluzji, że użyteczność komparatystyki prawniczej polega na umożliwieniu spojrzenia na regulację *de lege lata* z innej perspektywy, to znaczy przez pryzmat unormowań innych państw oraz wystosowanie postulatów *de lege ferenda* z uwzględnieniem doświadczeń obcych ustawodawstw¹³.

Tradycyjnie badania prawnoporównawcze związane są przede wszystkim z obszarem prawa prywatnego. Niemniej jednak w ostatnich latach, wobec postępującego procesu internacjonalizacji prawa, w tym także prawa karnego, badania prawnoporównawcze w dziedzinie prawa karnego zyskują na znaczeniu¹⁴. Juryści nadają im znaczenie „legislacyjne”, tj. pozwalające organom legislacyjnym poszczególnych państw tworzyć jak najlepsze prawo oraz „naukowo-teoretyczne” pogłębiające znajomość prawa w ogólności¹⁵. Ze względu na specyfikę prawa karnego metodyka badań komparatystycznych w tym obszarze jest bardziej skomplikowana niż w innych dyscyplinach prawa¹⁶ i posługuje się swoistymi metodami¹⁷.

¹⁰ R. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, s. 10.

¹¹ E. M. Guzik-Makaruk, *Transplantacja organów, tkanek i komórek w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, Białystok 2008, s. 140–141.

¹² M. Małolepszy, *Czy badania prawnoporównawcze w zakresie prawa karnego są potrzebne?*, w: A. Wudacki (red.), *Prawo obce w doktrynie prawa polskiego*, Warszawa 2016, s. 468.

¹³ Należy zgodzić się z poglądem Lorda Goff of Chieveley R. Goff’a, który zważył, że „prawo porównawcze mogło być hobby dnia wczorajszego, jednakże przeznaczone jest do stania się nauką jutra. Zamiast się lekąć, powinniśmy powitać jego oddziaływanie” (*vide*: J. Kornas, wykład wygłoszony na VII Kongresie Kół Naukowych i Artystycznych Uniwersytetu Warszawskiego, 10–12.12.2010 r.). W literaturze anglojęzycznej również podkreśla się renesans nurtu komparatystycznego jako metody badania prawa (*vide*: P. Monateri (red.), *Methods of Comparative Law*, Cheltenham 2012, s. 1 i nast.).

¹⁴ H. Jung, *Grundfragen der Strafrechtsvergleichung*, Juristische Schulung 1998, Nr 1, s. 1.

¹⁵ K. Zweigert, H. Kötz, *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, Tübingen 1996, s. 49.

¹⁶ A. Eser, *Funktionen, Methoden und Grenzen der Strafrechtsvergleichung*, w: H. J. Albrecht, F. Dünkel, H. J. Kemer, J. Kürzinger, H. Schöch, K. Sessar, B. Villmow, *Internationale Perspektiven in Kriminologie und Strafrecht. Festschrift für Günther Kaiser zum 70. Geburtstag*, Berlin 1998, t. II, s. 1520.

¹⁷ W literaturze niemieckojęzycznej dostępnych jest szereg publikacji poruszających problematykę metodologii badań komparatystycznych z uwzględnieniem specyfiki prawa karnego. Wskazać należy

Przedmiot analizy prawnoporównawczej stanowi zestawienie przynajmniej dwóch norm prawnych, które ponadto należą do dwóch różnych systemów prawnych¹⁸. Systemy te winny być wybrane w sposób właściwy, to jest z uwzględnieniem specyfiki poszczególnych ustawodawstw oraz ilości porównywanych wariantów¹⁹. Do rzetelnego uprawiania komparatystyki niezbędna jest także „znajomość języków, w których prawo i myśl prawna zostały spisane”²⁰. Jednocześnie należy „nie dać się uwieść pokusom, polegającym na chęci gromadzenia jak największej ilości materiału porównawczego”, bowiem nie sprzyja to przejrzystości badań i powoduje, że stają się one mechaniczno-statystycznym odtworzeniem poszczególnych regulacji prawa, bez zgłębienia kluczowych zagadnień rozważanej problematyki²¹.

Kierując się doбором państw do badań metodą komparatystyczną, Autorka kierowała się następującymi względami: sposób reakcji prawnej na przestępstwo dzieciobójstwa, system prawa obowiązujący w danym państwie, dostęp do literatury i orzecznictwa oraz znajomość języków obcych.

Kryterium sposobu reakcji prawnej na przestępstwo dzieciobójstwa zadecydowało o uczynieniu przedmiotem badań prawa Austrii i Niemiec. Ustawa austriacka, podobnie jak polski kodeks karny, wyodrębnia przestępstwo dzieciobójstwa jako osobny typ czynu zabronionego, przewidując podobne zagrożenie karą. W związku z tym celowe stało się rozważenie, czy znamiona czynów zabronionych penalizowanych przez przepisy obu państw obejmują swoją dyspozycją podobne sytuacje. Niemcy stanowią natomiast przykład państwa, które zrezygnowało z uprzywilejowania matki zabijającej noworodka. Począwszy od 1.4.1998 r. odpowiada ona na zasadach ogólnych odpowiedzialności karnej. Obranie jako obiektu badań sposobu reakcji prawnokarnej na przestępstwo dzieciobójstwa w Niemczech pozwoliło na analizę, czy wyodrębnienie przestępstwa dzieciobójstwa jako *delictum sui generis* jest konieczne, aby zapewnić odpo-

przede wszystkim na takie pozycje jak: W. Peron, Sind die nationalen Grenzen des Strafrechts überwindbar?, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 1997, Nr 109, s. 281 i nast.; W. Peron, Überlegungen zum Erkenntnisziel und Untersuchungsgegenstand des Forschungsprojekts „Allgemeiner Strafrechtlicher Strukturvergleich”, w: J. Arnold, B. Burkhard (red.), Grenzüberschreitungen. Beiträge zum 60. Geburtstag von Albin Eser, Freiburg 1996, s. 127–136; H. Jescheck, Entwicklung, Aufgaben und Methoden der Strafrechtsvergleichung, Tübingen 1955.

¹⁸ I. Szymczak, Metoda nauki o porównywaniu systemów prawnych, RPEiS 2014, z. 3, s. 45. M. Gromadzka-Grzegorzewska wskazuje natomiast, że porównawcza metoda badawcza to „zestawienie jednorodnych systemów i instytucji prawnych różnych państw w celu ukazania ich podobieństw i różnic” (vide: M. Gromadzka-Grzegorzewska, Narodziny polskich, s. 56).

¹⁹ E. Örücü, Enigma of Comparative Law. Variations on Theme for the Twenty-First Century, Leiden 2004, s. 3; B. Pozzo, Comparative Law and Language, w: M. Bussani, U. Mattei (red.), The Cambridge Companion to Comparative Law, Cambridge 2012, s. 3.

²⁰ R. Tokarczyk, Komparatystyka prawnicza, s. 10–11.

²¹ Z. Papierkowski, Dzieciobójstwo w świetle, s. 8.

wiednią reakcję karną, uwzględniając przy tym zarówno prawo dziecka do życia, jak też szczególną sytuację matki w okresie okołoporodowym, czy też uprzywilejowanie kobiety może mieć podstawę w innych instrumentach prawa karnego.

Wyznacznik typu systemu prawnego zadecydował o włączeniu do materiału badawczego prawa Anglii i Walii. Jest to przykład państwa, w którym obowiązuje system *common law*, a więc prawo to nie tylko ustawa, ale także precedensy. Dodanie do rozprawy rozdziału poświęconego angielskiemu ustawodawstwu pozwoliło więc na analizę precedensowych judykatów zapadłych w sprawach o dzieciobójstwo i przez to stwierdzenie, w jaki sposób przestępstwo dzieciobójstwa jest w rzeczywistości traktowane w obrocie prawnym. Z założenia bowiem sędzia – jako centralna postać prawa precedensowego – dysponuje dużo większą wiązką kompetencji niż judykatura systemu prawa stanowionego. Ponadto Anglia stanowi przykład państwa, które rozciąga czasową dyspozycję przestępstwa dzieciobójstwa aż na pierwsze 12. miesięcy życia dziecka, co stanowi znaczącą, a zarazem wartą dogłębnej analizy, różnicę z prawem polskim. Jednocześnie nie zdecydowano się na porównanie regulacji obowiązującej w Stanach Zjednoczonych ze względu na znaczące różnice w prawodawstwie poszczególnych stanów. Zakres materiału badawczego dotyczący USA jest tak dalece imponujący, że winien stanowić obszar zainteresowania w odrębnej pracy badawczej.

Dzięki kontaktom z zagranicznymi instytucjami badawczymi, Autorce udało się uzyskać dostęp do literatury obcojęzycznej Austrii, Niemiec oraz Anglii i Walii. Przy tworzeniu rozprawy posłużono się komentarzami do zagranicznych ustaw, literaturą, artykułami naukowymi, monografiami oraz podręcznikami akademickimi. Korzystano także ze źródeł internetowych oraz baz orzecznictwa. Znaczną część literatury i innych opracowań spożytkowanych w niniejszej pracy stanowi literatura zagraniczna. Podkreśla to także prawnoporównawczy charakter rozprawy.

Znajomość języków obcych, a konkretnie niemieckiego, angielskiego i hiszpańskiego, pozwoliła Autorce na dotarcie do zagranicznych źródeł. Zrezygnowano ze szczegółowej analizy reakcji prawnej na przestępstwo dzieciobójstwa w państwach z językiem hiszpańskim jako językiem urzędowym, wobec chęci uniknięcia włączenia do badań zbyt dużego materiału porównawczego niesprzyjającego klarowności pracy i przejrzystości rozważań. Dodatkowo wskazać należy, że Hiszpania nie wyodrębnia dzieciobójstwa jako *delictum sui generis*, a kultura prawna państw Ameryki Łacińskiej tak dalece odbiega od przyjętych w Polsce standardów, że obszar ten także może stanowić przedmiot oddzielnych badań naukowych. Chcąc jednak przybliżyć poszczególne rozwiązania legislacyjne, w treści pracy posłużono się licznymi przykładami regulacji pochodzących z państw hiszpańskojęzycznych, a w ostatnim rozdziale pracy przedstawiono w tabeli obowiązujące unormowania prawne w oryginalnej

wersji językowej wraz z ich tłumaczeniem na język polski. Wszystkie tłumaczenia językowe zawarte w treści rozprawy zostały dokonane samodzielnie przez Autorkę.

Podkreślenia wymaga, że metoda komparatystyczna została wykorzystana przez Autorkę nie tylko w zakresie porównania aktualnie obowiązujących przepisów prawa karnego, lecz także w przedmiocie innych gałęzi prawa oraz szerokiego spektrum funkcjonowania różnorodnych instytucji środowiskowych²², a w tym m.in. możliwości przeprowadzenia zabiegu przerwania ciąży ze względów społecznych, czy możliwości odbycia porodu w placówce medycznej bez podawania danych osobowych kobiety.

Przy tworzeniu rozprawy posłużono się także metodą empiryczną. W tej dziedzinie zastosowano przede wszystkim technikę pośrednią, to znaczy posłużono się wynikami przeprowadzonych wcześniej badań i przytoczono użyte w nich dane. Autorzy badań oraz czas i miejsce ich przeprowadzenia, a także dobór grupy badawczej zostały każdorazowo wskazane w miejscu analizy wyników badań. Metodę tę zastosowano przede wszystkim do zaprezentowania dzieciobójstwa jako zjawiska społecznego, a więc w szczególności do danych statystycznych dotyczących tego fenomenu oraz cech charakteryzujących jego sprawcę. Celem zastosowania tej metody było opisanie rzeczywistości i umiejscowienie przestępstwa dzieciobójstwa w wymiernej przestrzeni czasowej, miejscowej i liczbowej. Ponadto za badania empiryczne należy także uznać dokonaną przez Autorkę analizę orzecznictwa w przedmiocie zabójstw noworodków – zarówno polskich, jak też zagranicznych, organów jurysdykcyjnych.

Ostatnią metodą badawczą wykorzystaną w pracy była metoda socjologiczna. Za pomocą tej metody przedstawiono dzieciobójstwo jako zjawisko społeczne i prawne. Zastosowano ją w celu wskazania poglądów środowisk prawnych i pozaprawnych na zabójstwo noworodka oraz przytoczenia poglądów różnych instytucji i społeczeństwa na temat tego zjawiska. Ponadto objaśniono, jak działają w praktyce poszczególne rozwiązania środowiskowe powiązane z przestępstwem dzieciobójstwa, a w tym m.in. projekt tzw. „okien życia” i instytucja „anonimowych porodów” oraz przeanalizowano sposoby resocjalizacji sprawcy zabójstw noworodków. Metodę tę wykorzystano także przy przytaczaniu poglądów pojawiających się w debacie społecznej dotyczącej zjawiska przestępstwa dzieciobójstwa, a w tym m.in. środowisk prawnych, lekarskich, psychologicznych i psychiatrycznych, religijnych oraz instytucji społecznych. Wymaga zaznaczenia, że niniejsza monografia stanowi unikatowe w Polsce opracowa-

²² Na potrzebę wykorzystania komparatystyki w badaniu prawa jako zjawiska społecznego zwracał uwagę Z. Papierkowski w swojej monografii poświęconej przestępstwu dzieciobójstwa z 1947 r. (*vide*: Z. Papierkowski, *Dzieciobójstwo w świetle*, s. 5).

nie dotyczące przestępstwa dzieciobójstwa z tak obszerną częścią poświęconą komparatystyce prawniczej. Ostatnia monografia dedykowana przestępstwu zabójstwa noworodka w kontekście *stricto* prawno-porównawczym została wydana w 1947 r., a więc jeszcze pod rządami kodeksu karnego z 1932 r. Szczątkowe przedstawienie przestępstwa dzieciobójstwa w ujęciu prawno-porównawczym można znaleźć w kilkunastu pracach z ostatnich lat, jednak żadna z monografii nie jest dedykowana wyłącznie komparatystycznemu przedstawieniu zabójstwa noworodka. W związku z powyższym, dostrzeżono lukę badawczą, stanowiącą jednocześnie przyczynek do podjęcia badań naukowych.

W zakresie literatury przedmiotu wskazać należy, że w chwili obecnej brakuje w Polsce najnowszej literatury ujmującej przestępstwo dzieciobójstwa w sposób komparatystyczny. Ostatnią monografią poświęconą temu zagadnieniu jest monografia Z. Papierkowskiego „Dzieciobójstwo w świetle prawa karnego. Studium prawno-porównawcze” z 1947 r.²³ Autor dedykuje jednak swoje rozważania tylko państwom, których ustawy regulują zabójstwo noworodka *expressis verbis*. Ze starszych opracowań należy także wskazać w tym miejscu na rozprawę W. Grzywo-Dąbrowskiego „Dzieciobójstwo z punktu widzenia prawnego i sądowo-lekarskiego” z 1927 r.²⁴

Wśród najnowszej literatury przedmiotu warto wyszczególnić takie pozycje, jak: opracowanie A. Księżopolskiej-Breś z 2010 r. „Odpowiedzialność karna za dzieciobójstwo w prawie polskim”²⁵, „Dzieciobójstwo. Analiza karno-medyczna” autorstwa A. Gałęski-Śliwka z 2012 r.²⁶ oraz wydana w 2013 r. monografia J. Brzezińskiej „Dzieciobójstwo. Aspekty prawne i etyczne”²⁷. Wskazane Autorki w sposób wielostronny przeanalizowały przestępstwo zabójstwa noworodka.

Problematyce przestępstwa dzieciobójstwa w kontekście badań poszczególnych przypadków (badania typu *case study*) poświęcone zostały natomiast następujące publikacje: „Dzieciobójstwo, przestępstwo uprzywilejowane, czy zbrodnia” K. Marzec-Holka z 2004 r.²⁸, „Dzieciobójstwo. Od przepisu prawa do indywidualnego przypadku” M. Szwea i L. Wieczorka z 2009 r.²⁹ oraz „Dzieciobójczyńie” autorstwa B. Lacha i P. Słowińskiego z 2014 r.³⁰

²³ Z. Papierkowski, Dzieciobójstwo w świetle, s. 5.

²⁴ W. Grzywo-Dąbrowski, Dzieciobójstwo z punktu widzenia prawnego i sądowo-lekarskiego, Warszawa 1927.

²⁵ A. Księżopolska-Breś, Odpowiedzialność karna za dzieciobójstwo w prawie polskim, Warszawa 2010.

²⁶ A. Gałęska-Śliwka, Dzieciobójstwo. Analiza karno-medyczna, Toruń 2011.

²⁷ J. Brzezińska, Dzieciobójstwo. Aspekty prawne i etyczne, Warszawa 2013.

²⁸ K. Marzec-Holka, Dzieciobójstwo, przestępstwo uprzywilejowane czy zbrodnia, Bydgoszcz 2004.

²⁹ M. Szwea, L. Wieczorek, Dzieciobójstwo. Od przepisu prawa do indywidualnego przypadku, Sosnowiec 2009.

³⁰ B. Lach, P. Słowiński, Dzieciobójczyńie, Chorzów 2014.

Ponadto dostępnych jest kilka pozycji dotyczących konkretnego zagadnienia związanego z przestępstwem dzieciobójstwa. V. Konarska-Wrzošek w opracowaniu „Ochrona dziecka w polskim prawie karnym” z 1999 r.³¹ dokonała analizy prawnej ochrony życia człowieka w zależności od pre- i postnatalnej fazy jego rozwoju oraz ochrony życia dziecka na tle typu przestępstwa dzieciobójstwa. A. Kosińska w monografii „Podżeganie do zabójstwa nowonarodzonego dziecka. Współczesne aspekty prawa karnego i kryminologii” z 2015 r.³² rozważa zagadnienie odpowiedzialności osoby trzeciej jako *ekstraneusa* za zabójstwo noworodka. Problematyce resocjalizacji sprawczyń zabójstw dzieci została dedykowana praca A. Latoś „Zabiłam własne dziecko. Studium przypadków zabójczyń dzieci oraz możliwości ich resocjalizacji” z 2012 r.³³ Ewolucja sposobu karania sprawczyń dzieciobójstw została przedstawiona przez V. Grudzień w rozprawie „Dzieciobójstwo. Zarys historii stosowania kar” z 2012 r.³⁴ Kulturowe aspekty zjawiska dzieciobójstwa zostały natomiast dogłębnie przeanalizowane w dwutomowej monografii z lat 2014–2015 o tytule „Zabójstwo dziecka w literaturze i kulturze europejskiej” stworzonej pod redakcją K. Ilskiego, M. Chmielarz, Z. Kopeć i E. Kraskowskiej i wydanej przez Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu³⁵.

Warto jeszcze w tym miejscu wspomnieć o badaniach przeprowadzonych dotychczas w Polsce w przedmiocie postaw społeczeństwa wobec przestępstwa dzieciobójstwa. W 2014 r. E. Sygit-Kowalkowska oraz K. Kraszkiewicz³⁶ zrealizowali badania na terenie województwa kujawsko-pomorskiego na grupie 97 osób w wieku 18–70 lat w przedmiocie społecznego postrzegania penalizacji przestępstw, a w tym dzieciobójstwa. Badania w przedmiocie opinii sędziów odnośnie zasadności doboru oraz zakresu znamion art. 149 KK przeprowadziła natomiast w 2011 r. na terenie Polski na grupie 68 sędziów sądów okręgowych J. Brzezińska³⁷.

Wszystkie wymienione wyżej pozycje zawarte są w bibliografii umieszczonej na początku opracowania. W celu zachowania przejrzystości i klarowności

³¹ V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona dziecka w polskim prawie karnym*, Toruń 1999.

³² A. Kosińska, *Podżeganie do zabójstwa nowo narodzonego dziecka*, Opole 2015.

³³ A. Latoś, *Zabiłam własne dziecko. Studium przypadków zabójczyń dzieci oraz możliwości ich resocjalizacji*, Bydgoszcz 2012.

³⁴ V. Grudzień, *Dzieciobójstwo. Zarys historii stosowania kar*, Katowice 2012.

³⁵ K. Ilski, M. Chmielarz, Z. Kopeć, E. Kraskowska (red.), *Zabójstwo dziecka w literaturze i kulturze europejskiej*, Poznań 2014, t. I; K. Ilski, M. Chmielarz, Z. Kopeć, E. Kraskowska (red.), *Zabójstwo dziecka w literaturze i kulturze europejskiej*, Poznań 2015, t. II.

³⁶ E. Sygit-Kowalkowska, K. Kraszkiewicz, *Analiza psychologiczna ustosunkowania osób dorosłych wobec penalizacji wybranych przestępstw pod kątem właściwości społeczno-demograficznych i poziomu empatii. Raport z badań, Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja 2014, Nr 24, s. 171–194.*

³⁷ J. Brzezińska, *Dzieciobójstwo: Aspekty*, s. 385–401.

wykazu źródeł, bibliografię podzielono na źródła polskojęzyczne, źródła zagraniczne, źródła internetowe oraz źródła graficzne. Z racji obfitego zbioru materiałów źródłowych dodatkowo w spisie bibliograficznym wyodrębniono osobno literaturę, akty prawne, judykaty oraz wykaz pozostałych źródeł. Chcąc zwiększyć czytelność spisu, w przypadku pozycji zagranicznych wyosobniono także poszczególne akty normatywne i orzeczenia w zależności od kryterium państwa pochodzenia. Ponadto w przypadku ustawodawstwa polskiego, poszczególne akty prawne zostały uporządkowane pod względem kryterium rangi aktu, a następnie według daty jego wydania (od najwcześniejszego). Akty prawne zagraniczne zostały natomiast umieszczone w spisie bibliograficznym w porządku alfabetycznym. Zabieg ten był podyktowany chęcią zachowania nazw aktów prawnych przyjętych w poszczególnych dziennikach urzędowych, w których – w przypadku źródeł zagranicznych – w przeważającej większości tytuł aktu prawnego poprzedza datę jego uchwalenia. Oryginalne nazwy aktów prawnych pochodzenia zagranicznego zostały wskazane przy każdym z dokumentów, przy czym w przypadku korzystania z tekstu w języku angielskim, przytoczono nazwę aktu w tym języku.

Zaakcentowania wymaga, że przy tworzeniu niniejszej pracy Autorka sięgnęła do ponad tysiąca dwustu materiałów źródłowych (1251 pozycji), z których blisko połowa (łącznie 47,40%) jest pochodzenia zagranicznego. Wśród 828 wykorzystanych w pracy pozycji z literatury przedmiotu, aż 296 pozycje stanowią źródła obcojęzyczne (35,75%). Ze 160 cytowanych w pracy aktów normatywnych, 116 zostało uchwalonych poza granicą Polski (72,50%). Autorka dokonała także analizy 192 orzeczeń, z których aż 131 zostało wydanych w języku innym niż polski (68,23%). Spośród 71 pozostałych źródeł – do których należą przede wszystkim projekty aktów prawnych i ich uzasadnienia; stanowiła różnego rodzaju instytucji; zalecenia, rekomendacje, wytyczne i opinie rozmaitych organów oraz opracowania typu statystycznego i raportowego – 50 zostało wydanych poza granicą Polski (70,42%). Ponadto Autorka wskazuje na 51 pozycji internetowych. W pracy wykorzystano także 6 reprodukcji graficznych.

Niniejsza monografia stanowi podsumowanie prac badawczych Autorki zapoczątkowanych przy tworzeniu pracy magisterskiej na temat przestępstwa dzieciobójstwa napisanej pod kierunkiem dr *B. Namysłowskiej-Gabrysiak*³⁸ oraz

³⁸ K. Borkowska, *Dzieciobójstwo*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr *B. Namysłowskiej-Gabrysiak* i obroniona na WPiA UW w 2017 r., Warszawa 2017. W pracy tej, oprócz analizy komparatystycznej, zbadano wzajemną relację między udziałem kobiet w procesie stanowienia prawa a kształtem ustawowych znamion przestępstwa dzieciobójstwa.

kontynuowanych w toku studiów doktoranckich pod patronatem prof. dr hab. E. M. Guzik-Makaruk³⁹.

§ 3. Merytoryczna struktura pracy

Rozprawa została podzielona na czternaście rozdziałów, z których pierwsze osiem zostało poświęconych przestępstwu dzieciobójstwa jako zjawisku społecznemu i prawnemu, a sześć kolejnych dedykowano rozważaniom na tle komparatystycznym.

W rozdziale pierwszym przedstawiono kwestie metodyki pracy. Wskazano przedmiot i cel badań, określono problemy badawcze oraz sformułowano hipotezy badawcze. Ponadto zaprezentowano wykorzystane w pracy metody badań oraz narzędzia badawcze. Przytoczono także stan literatury przedmiotu.

Rozdział drugi został poświęcony prawnej ochronie życia ludzkiego przez przepisy prawa międzynarodowego, regionalnego oraz konstytucyjnego. Ta część pracy stanowi „wspólny mianownik” odnoszący się do regulacji ustawodawstw poszczególnych państw. Szczególną uwagę poświęcono zagadnieniu początku prawnej ochrony życia ludzkiego. Zwrócono uwagę na swobodę wewnętrzną państw w zakresie określania początku granicy ochrony życia człowieka z wyróżnieniem na pre- i postnatalną fazę rozwoju pozostawioną im w tym zakresie przez ponadnarodowe organy prawodawcze.

Trzeci rozdział dedykowano zagadnieniu jurysprudencji feministycznej oraz zagadnieniu praw prokreacyjnych człowieka. Wykazano, że prawa prokreacyjne stanowią podstawowe prawa człowieka oraz że do ustawodawstw poszczególnych państw należy rozstrzyganie kolizji dóbr w postaci prawa do życia człowieka w prenatalnym okresie rozwoju oraz prawa do życia i samostanowienia matki. W tym miejscu zawarto również przemyślenia dotyczące problematyki dopuszczalności zabiegu przerywania ciąży, a w tym legalności aborcji ze względów społecznych. Ponadto rozważono wzajemną relację między liczbą popełnianych dzieciobójstw a restrykcją prawa aborcyjnego.

W rozdziale czwartym wyjaśniono pojęcie dzieciobójstwa oraz przedstawiono ewolucję zjawiska i prawnokarnej reakcji na nie na przestrzeni dziejów i w różnych ustawodawstwach. Wykazano, że dzieciobójstwo jest zjawiskiem głęboko zakorzenionym w kulturze człowieka, a poglądy społeczne i prawne w przeciągu zmieniających się epok ulegały diametralnym zmianom. Oprócz

³⁹ K. Borkowska, *Przestępstwo dzieciobójstwa w ujęciu komparatystycznym*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. E. M. Guzik-Makaruk obroniona na WP UwB w 2019 r., Białystok 2018.